

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Patkós Gábor

A digitális lét adatossított ontológiája és kultúrtechnikái

Tézisfüzet

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Dobos István Dsc

Témavezető: Dr. Almási Zsolt, egyetemi docens

Budapest

2025

1: A kutatás előzményei, problémafelvetés

Mintegy fél évezrednyi írásbeli és nyomtatott kultúra után ma már alapértelmezetten elsősorban digitális formában állítjuk elő a kultúrát és a tudást, ami mélyreható változásokhoz vezet. Castells és Van Dijk szociológusok bevezették a hálózat vagy információs társadalom fogalmát, hogy leírják a digitális átalakulás által előidézett társadalmi és gazdasági struktúrák változásait. N. Katherine Hayles már az 1990-es években rámutatott, hogy a digitális objektumok által dominált világ végtelenül sokszínű információs hálózatként írható le. Ezen logika nyomán állításom, hogy a digitalitás (Hassan definíciója alapján) nem csupán gazdasági vagy társadalmi berendezkedés, hanem olyan ontológiai állapot, amely természetszerűleg hordozza magában a kulturális és episztemológiai következmények összességét.

Az egyik fő szempont, amelyet már a kezdetektől igyekeztem megalapozni, a neopozitvista vagy adatista szemlélet és a „big data” megközelítés jelentette kihívás, amely azt az elvet szorgalmazza, hogy „a számok magukért beszélnek”, és igyekszik elavultnak beállítani a hagyományos humántudományos értelmezésmódot. Ezen információs hálózatok kiterjedtsége, intermedialitása és episztemikus instabilitása miatt azonban értelmezésük rendkívül komplex és sokrétű feladat. Álláspontom szerint éppen a humántudományok, mint a relációk tanulmányozásának tudományai (Freise), természetüknél fogva leginkább alkalmasak erre a feladatra.

A disszertáció tehát egy átfogó elméleti keretet, valamint alkalmazott elemzést mutat be, amely szerint a digitalizáció és az adatosodás folyamatai együttesen hozzák létre a 21. század diskurzus-hálózatát. Elsősorban a posztstrukturalista elméletekre, a német médiatudományra, a hermeneutikára és a technológia filozófiájára támaszkodva a dolgozat célja tehát e digitalitásnak nevezett episztémé elméletének kidolgozása és vizsgálata, miközben azt is hangsúlyozni kívánja, hogy az emberi értelmezés lehetőségeinek átkeretezésére és újrapozícionálására van szükség az információ- és adatcentrikus digitális életben.

2. A kutatás módszertana és felépítése

A disszertáció elsősorban elméleti megközelítésű, az utolsó fejezet pedig esettanulmányok formájában mutat be gyakorlati alkalmazási lehetőségeket. Ennek megfelelően a dolgozat négy fő fejezetből áll: a digitalitás fogalmi keretének meghatározása, a digitalitás, mint diskurzus-hálózat elemzése az adat ontológiája alapján, az adatműveletek kulturális technikákként való megfogalmazása, valamint ezeknek a fogalmaknak a részletes esettanulmányokban való alkalmazása.

Az elméleti keretrendszer megalkotásához a német médiatudomány, a posztstrukturalista elméletek és az angol nyelvű kultúratudományok eredményei összegzésére, szintézisére törekedtem. Így a felvázolt elméleti háttér kialakításához számos gondolkodó munkájára támaszkodtam, mint például McLuhan, Hayles, Manovich (médiaelmélet); Derrida, Stiegler, Hamacher (dekonstrukció); Kittler,

Krämer, Siegert (német médiatudomány); Floridi, Romele és Gerbaudo (információfilozófia).

A dolgozat utolsó fejezésében a teoretikus keretrendszert konkrét, eredendően digitális kulturális jelenségekre alkalmazva tesztelem, amelyek jól illusztrálják a disszertáció első felében vizsgált adatalapú ontológiát.

Az esettanulmányok között először a League of Legends nevű online videójáték hőskínézeteit elemzem, mint eredendően digitális globális árucikkeket és transzmédiális építőelemeket. Másodikként egy tervezett és jelenleg is fejlesztés alatt álló, szemantikus alapú, bibliográfiai adatbázist mutatok be a magyar anglistika számára, amelyet tudásgráf formájában, Linked Data és RDF szabványok segítségével tervezünk. Harmadik esettanulmányomban pedig könyvnyomtatás és a digitalitás kultúrtechnikáit hasonlítom össze Shakespeare első főliója és a ChatGPT példáján keresztül, hangsúlyozva, hogy ezek a kulturális mérföldkövek hogyan illusztrálják a tudástermelés, a kultúra és az igazság fogalmának megváltozásait.

3. Eredmények

Disszertációm újszerűségét az alábbi három pontban fogalmazom meg:

1. Az adatok azonosítása a digitalitás fundamentumaként: röviden szólva, az adatokat elképzelhetjük digitális technológia nélkül, de a digitális technológiát nem tudjuk elképzelni adatok

nélkül. A digitalításban formátumok, sémák és metaadatok határozzák meg, mi érvényes, mi kapcsolódhat mivel és mi marad meg – az adatok pedig materiális és folyamatelvűek, sőt relációsak is: nem csupán megfoghatatlan információk.

2. A digitális adاتمűveletek kultúrtechnikákként való azonosítása: a mindennapi tevékenységek, mint például a felvétel, rögzítés, tárolás, indexelés, osztályozás, modellezés, vizualizálás, törlés egyre inkább szabványosított, intézményesített digitális gyakorlatokká válnak. Ezek az adاتمűveletek ontikus műveletekké válnak, amelyek egy adott kultúra működéséhez szükséges ontológiai különbségtételeket hoznak létre. Ahogy ezek az eljárások szabványokká és protokollokká szilárdulnak, képesek tudást, történelmet és hatalmat hordozni.

3. A humántudományok szerepének hangsúlyozása a digitalizált világ értelmezésében és elméletalkotásában: a digitális adatok kultúrtechnikái azt jelentik, hogy azok értelmező cselekvésekként is funkcionálnak, amelyek eldöntik, mi létezik és mi kapcsolódik, ezért folyamatos értelmezést és elméletalkotást igényelnek, nem csak technikai munkát. A humántudományok feltárhatják ezeket a döntéseket azáltal, hogy nyomon követik történetüket és előfeltételezéseiket, tesztelik következményeiket, és megnevezik a kategóriákba, mérőszámokba és modellekbe beépített értékeket. Ha az adاتمűveleteket értelmezésként kezeljük, pontosabb fogalmakat, megjegyzéseket és szabványokat javasolhatunk, amelyek a tudás perspektíváit felelősségteljesebbé és pluralisztikusabbá teszik.

A disszertáció első fejezete Foucault episztémé-konceptiójára támaszkodik, és amellet érvel, hogy mára a digitalitás határozza meg, hogy mit lehet tudni és megérteni. A fejezet ezután a technológiai determinizmus és a társadalmi konstruktivizmus közötti klasszikus dichotómiát vizsgálja. Stiegler technológiafilozófiájára támaszkodva azt állítom, hogy ezt a feszültséget Stiegler “eredendő proteszticitás” koncepciója alapján lehet feloldani, amely szerint az ember eleve mindig is technikai lény volt. A technológia (techné) és a tudás (episztémé) elválaszthatatlanok és kölcsönösen meghatározóak az emberi fejlődés története szempontjából. Ezen a gondolati síkon tehát azt állítom, hogy a digitális adatok hozzájárulnak az „epifilogenezis” folyamatához, az emberi memória és tudat technikai médiumokba való externalizálásához.

A fejezet hátralevő része Kittler diskurzus-hálózatok fogalmához fordul, amelyet úgy határoz meg, mint a „technológiai és intézményi hálózatok olyan konfigurációját, amelyek lehetővé teszik a kultúrák számára, hogy az adatokat rendszerezzenek, tároljanak és feldolgozzanak”. A disszertáció itt megerősíti egyik kulcsállítást: a digitalitás legalapvetőbb tulajdonsága, hogy diszkrét digitális adatrétegekre épül. A komplex rendszerek elméletét (Barabási–Albert-modell) illusztrációként használva amellet érvelek, hogy a digitalitás diskurzus-hálózata leginkább skálafüggetlen hálózatként gondolható el, rámutatva, hogy a nyelv alapvető, begyázott természete miatt privilegizált, központi szerepét továbbra is, mint preferenciális csomópont őrzi meg.

A disszertáció második fejezete tovább erősíti az adatok ontológiai és episztemológiai elsődlegességét a digitális korban. Kittler „a szoftver nem létezik” kijelentése azt sugallja, hogy a digitális valóság végső soron a hardver anyagi működésére és bináris állapotaira vezethető vissza. Röviden: a digitális korban az marad meg, amit a technikai médiumok adatként képesek tárolni és továbbítani. Hasonlóképp, Floridi „infoszféra” fogalma a valóságot egyre inkább információként írja le, amelyben az emberek „inforgokként” — információs organizmusokként — léteznek. Ennek megfelelően a kulcsfontossági ontológiai elv az, hogy ami nem alakítható hozzáférhető információvá, azt könnyen a nem-létezők állapotába eshet.

Ezt követően rátérek a digitális adatok fogalmi és ontológiai tárgyalására. Az adatot tág értelemben, Floridit követve — a diaphorikus (különbségalapú) értelmezés szerint — elemi különbségként vagy megkülönböztetésként határozom meg. Kritikai szempontból, Gitelman nyomán, a disszertáció amellet érvel, hogy az adat sohasem „nyers”, hanem mindig a gyűjtés módszertana és kontextusa alakítja („főzi meg”).

Ezt követően a beszédaktus-elmélet nézőpontjából vizsgálom az adat fogalmát, és amellet érvelek, hogy a digitális adat feltűnő hasonlóságokat mutat a nyelvvel. Az austini performatívumokhoz hasonlóan egy adott bitsorozat adatként való deklarálása olyan „beszédaktus”, amely normatív keretet teremt ahhoz, hogy az adott objektum bizonyítékként cirkuláljon. Derrida „iterabilitás” fogalma

alapján azt állítom, hogy a nyelvhez hasonlóan az adat is ismételhető, leválasztható eredeti kontextusáról, és új helyzetekben új jelentést nyerhet. Továbbá megkísérlem Hamacher „afformatív” fogalmát — olyan művelet, amely lehetővé tesz, de önmagát elmulasztva soha nem valósul meg teljesen — a digitális adatra alkalmazni. E perspektívából az adat felfüggesztett, nyitott végű „ígéretként” értelmezhető, amely ellenáll annak, hogy bármely egyedi alkalmazás teljesen felhasználja. Funkciónélküli tartalék, amely jelentését a használat (aktiválás) pillanatáig elszalasztja, cselekvését pedig egy jövőbeli pillanatra őrzi meg, melyet azután el is véthet. Röviden: az adat pusztán „megígéri önmagát”.

Ezt követően az adathermeneutika témájára térek rá, elsősorban Romele munkái nyomán. Romele mellett érvel, hogy a digitális adatok a valóság lenyomatai vagy töredékei, amelyek aktív értelmezést igényelnek, nem magától értetődő tények. Ricoeur distanciáció (eltávolítás) fogalmára támaszkodva Romele azt állítja, hogy ez egy materiális hermeneutikát tesz szükségessé, amely számításba veszi a jelentést strukturáló technikai infrastruktúrát (kód, dizájn, szoftver).

A második fejezet utolsó szakasza a kritikai adatkutatás (Critical Data Studies) területét tárgyalja. Ez a kritikai kutatási perspektíva az adatok hatalmi és politikai aspektusaira összpontosít az adatosodás fogalmán keresztül, vagyis az emberi élet számszerűsített átalakításaként írhatunk le. Ebben a részben olyan kritikai megközelítéseket tekintek át, mint például Couldry és Mejías

adatgyarmatosítás (data colonialism), valamint Zuboff megfigyelési kapitalizmusát (surveillance capitalism). A kritikai adatkutatás elsődleges célja tehát, hogy hangsúlyozza, hogy az adatok minden esetben az őket létrehozó szociotechnikai rendszerekbe ágyazott értékeket és elfogultságokat tükrözik.

Disszertációm harmadik fejezete megfogalmazza kutatásom egyik nívumát. Amellett érvelek, hogy a digitális adatok műveletei — mint a kódolás, mérés, rendezés, tárolás és továbbítás — kultúrtechnikákként értelmezhetők, melyek aktívan alakítják a kulturális rendet és a tudásrendszereket. Ezen digitális műveleteknek azonban számos történeti kontinuitását fedezhetjük fel. Német médiateoretikusok például Sybille Krämer és Bernhard Siegert munkájára támaszkodva először annak történetét követem végig, miként alakították a folytonos, jelenlévő valóságot diszkrét, kezelhető egységekké, rámutatva, hogy ez a folyamat megelőzi az elektronikus számítógépeket. Ennek példájaként Krajewski cédulakatalógusokról szóló munkáját használom annak bemutatására, hogy a moduláris, indexelt adatfeldolgozó rendszerek infrastrukturális genealógiája évszázadokra nyúlik vissza.

Ezt követően azzal folytatom érvelésemet, hogy a tudás egyre inkább technikai infrastruktúrákon (fájlok, listák, adatbázisok) keresztül szerveződik, nem pedig folytonos narratívákban. Manovich adatbázisokról szóló munkája nyomán az adat szerkezete versenyre kel a lineáris narratívával, és a moduláris, újrakombinálható információdarabokat részesíti előnyben. Hasonlóképp, a digitális

bölcsészet fókusz a mély szövegelemzésről a felszíni és procedurális értelmezések vizsgálatára tolódik, ami felfogható poszthermeneutikai megközelítésként. Mivel a digitális adatműveletek kulturális technikákként működnek, amellet érvelek, hogy a hermeneutikának hibrid gyakorlattá kell válnia, amely magában foglalja a komputációs eszközök eredményeinek értelmezését is. Röviden: a feladat magukat az adatrendszereket és az algoritmusokat is a (digitális) hermeneutikai kör részeként értelmezni, amelyek a 21. század episztemikus horizontját hozzák létre.

Disszertációm utolsó, egyben leghosszabb szakasza a kidolgozott elméleti keretet konkrét, eredendően digitális kulturális jelenségeken teszteli. Elsőként a League of Legends hőskínézeit (skineket) vonom elemzés alá, mint digitálisan született globális árucikkeket és transzmédiás építőköveket. Hui technológiafilozófiájára támaszkodva amellet érvelek, hogy a skinek digitális objektumként működnek, amelyeket metaadatok, hálózatok és időszakos fejlesztések határoznak meg. Narratív értelemben a derridai nyom példái: platformokon át hordozzák a történetek visszhangjait, a mindig jelen-lévő hiány emlékeztetőiként. Stiegler pharmakon fogalmán keresztül a skinek „gyógyírként” működnek azáltal, hogy externalizálják az emlékezetet, közösséget építenek és erősítik a narratív elköteleződést. Ugyanakkor „méregként” is szolgálnak a figyelem iparosításában: szándékos hiánygazdaságot alkalmaznak, táplálják a kényszeres költekezést, és a vállalat számára kizsákmányoló „digitális munkát” termelnek. A transzmediális narratíva áruvá válik, és olykor vásárlások mögé, egyfajta „meta-

paywall” mögé záródik. A játékosok részvételét, bármily élénk is az, célzottan úgy hozzák létre és tartják fenn, hogy erősítse a vállalati márkaépítést és a nyereségességet.

A második esettanulmány a Hungarian English Studies Database (HADES) projektet mutatja be, valamint azokat az értelmező döntéseket, amelyek nagy kulturális adathalmazokkal dolgozva szükségessé válnak. Ez egy tervezett szemantikus alapokon létrehozott bibliográfiai adatbázis a magyar anglisztika számára, amely Linked Data és RDF szabványok felhasználásával tudásgráfként épül. A HADES koncepcióján dolgozva megkísérlem kezelni a hagyományos filológia adatosodásának kihívását, ahol a gazdag értelmezés a kvantitatív logikával találkozhat. Továbbá emellett érvelek, hogy a HADES tervezése alapvetően adat-hermeneutikai projekt, mivel a kurátori döntések (a sémák, kapcsolatok és kategóriák meghatározása) már eleve értelmező aktusok. Az adatbázis architektúrája aktívan átalakítja és konstruálja a szakterület tudományos kategóriáit, vagyis maga a platform válik egyszerre hermeneutikai tárggyá és eszközzé.

A harmadik, egyben utolsó esettanulmány a nyomtatás és a digitalitás kultúrtechnikáit vizsgálja, két olyan médiarendszer felemelkedésének összevetésével, amelyek alapvetően átalakították a tudástermelést és a kultúrát. Ezt két diskurzus-hálózat két konkrét példájának elemzésével vázolom fel: Shakespeare Első Főliójával és a ChatGPT-vel. A nyomtatás korai kultúrtechnikájaként a főlió kanonizálta Shakespeare darabjait azáltal, hogy az időbeli (és ezáltal

átmeneti) színpadi előadásokat stabil, archiválható és egy szerzőhöz rendelt irodalommal alakította, erősítve „a művész kultuszát”. A generatív MI ezzel szemben, statisztikai előrejelzés révén működve, visszahozza a könyvnyomtatás kora előtti szóbeli kultúra instabilitását. A nagy nyelvi modellek (LLM-ek) kulcsjellemzői közé tartozik az ellenőrizhető „eredet” hiánya, a filológiai instabilitás és a gyenge archiválhatóság. Az LLM-ek így módon a tudást tehát ismét instabil, esetleges és kontrollálhatatlan állapotba térítik vissza. Az ember feladata ezért továbbra is az, hogy a gépi úton előállított kimeneteket, és magát az előállítás folyamatát is értelmezze. Lezárásként Han „infokrácia” fogalmán keresztül amellet érvelek, hogy e folyamatok az igazság és az episztemikus ténszerűség fogalmának destabilizálódásához vezetnek.

A disszertáció végezetül arra a konklúzióra jut, hogy a digitális adatok kultúrtechnikái jelen helyzetünk konstitutív elemei, amelyek a felszín alatt jelenlévő műveletekként és episztemikus felépítményként működnek. Érvésem lényege, hogy a 21. században a bölcsészet feladata kritikusan foglalkozni a digitális artefaktumokkal, felismerve, hogy ezek új elemző eszközöket és megújult hermeneutikai gondosságot igényelnek: nem semleges kódként, hanem egy másfajta kulturális szöveggént kell őket olvasni. Egy interdiszciplináris megközelítést szorgalmazok, amely a technikai elemzést értelmezői mélységgel kapcsolja össze, biztosítva, hogy az emberi jelentésalkotás és tudástermelés jelentőségét ne veszíthessük szem elől digitális életünkben.

4. Kapcsolódó publikációk és konferencia-előadások

Folyóiratcikk

HAYLES, N. Katherine. „Virtuális testek és villódzó jelölők”. ford. Patkós Gábor. *Filológiai Közlöny* 2022/4 (2023): 79–103.

Könyvfejezet

“Cultural Techniques of Print and the Digital: What Shakespeare’s First Folio and ChatGPT (Not) Have in Common.” In *Artificial Intelligence, Digital Literacy, Digital Pedagogy*, szerk. Mária Adorján, Réka Hajner és Gyula Kozma, 2–9. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézet, 2024.

„A Knowledge Bank Approach to Efficient Graduate-Level Research Workflow”. In *Artificial Intelligence, Digital Literacy, Digital Pedagogy*, szerk. Mária Adorján, Réka Hajner és Gyula Kozma, 92–100. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézet, 2024.

„Bevezetés a digitális bölcsészetbe: távolvasás a stilometria segítségével”. In *Idegen nyelvi alapismeretek*, szerk. Réka Sámson Réka és Anita Czeglédy, 36–43. Károli könyvek. Jegyzet, Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2024.

Konferencia-előadás

The Datafied Ontology of Digital Life, ESSE Doctoral Symposium
2025, Malta, ESSE, 2025.09.01 – 02

Creating the Hungarian Database of English Studies, First
International Workshop on Data Hermeneutics and Digital Culture,
KRE, 2025.06.18

*League of Legends and Digital Objects: Technoculture, Datafication
and Transmedia Storytelling*, Károli English Studies Conference
2025, KRE, 2025.05.08

*Cultural Politics of Nostalgia: Heritage, Post-heritage and
Foreverism*, Cultural Texts and Contexts in the English Speaking
World IX (online), University of Oradea, 2025.03.28

*Cultural Techniques of Print and the Digital: What Shakespeare's
First Folio and ChatGPT (Not) Have in Common*, HUSSE 2025,
SZTE, Hungarian Society for the Study of English, 2025.01.30 -
02.01

*A könnyomtatás és a digitalitás kultúrtechnikái: Mi (nem) közös
Shakespeare első föliója és a ChatGPT-ben?*, Humán tudományok és
a mesterséges intelligencia 2, ELTE, 2024.11.15

*A digitalizáció és az adatosodás jelenségének kulturális hatásai:
digitális médiaműveltség, és adathermeneutika*, XVII. Tudatosság a

kommunikációban - Varga Gyula emlékkonferencia, EKKE - DE,
Kommunikációs Nevelésért Egyesület, 2024.05.17 - 18

Possibilities of Public Discourse in a Hypermediated Society, North
America Days: Current and Future Cultural Challenges, KRE,
2023.11.30

*Shakespeare and ChatGPT: Lessons Learned from Elizabethan
Theater and Medium Theory*, European Shakespeare Research
Association 2023, PPKE, 2023.07.06 – 09

*A League of Legends hőskinézetei: born-digital globális árucikkek,
mint transzmediális építőkövek* KDFI 5: A műalkotás a digitális
sokszorosíthatóság korszakában, ELTE – BME, 2023.04.27 – 28